

KISEBBSÉGPOLITIKA ÉS ÁLLAMPOLGÁRSÁG

CONSTANTIN IORDACHI

Állampolgárság és nemzeti identitás Romániában

– történeti áttekintés –

Az utóbbi időben felélénkült a tudományos érdeklődés az állampolgárság fogalma iránt; politológusok és történészek, antropológusok és szociológusok végeztek interdiszciplináris kutatásokat a témában.¹ A posztkommunista és a Maastricht utáni korszak társadalmi és politikai változásai arra készítették a tudósokat, hogy felülvizsgálják az állampolgárság elfogadott definícióit, és ezen nézetek összefüggését az identitás, a civil társadalom és a demokrácia fogalmaival. Jóllehet – amint arra Brian S. Turner helyesen mutatott rá – az állampolgárság kérdésével foglalkozó tudományos munkák korpusza egyre növekszik, de ezek túlnyomóan elméleti nézőpontból tárgyalják a témát, viszont az állampolgárság intézményének története mindmáig kevésbé kutatott terület maradt.²

E tanulmányom célja a román állampolgári törvénykezés 1866-tól napjainkig terjedő történeti áttekintése, melyben a romániai állampolgárság intézményének történeti gyökereire, a román állampolgárság-felfogás jellegzetességeire, valamint az állampolgárság és az államiság kialakulása, az identitás kifejlődése, valamint a köz- és magánélet szerkezeti felépítése között fennálló kapcsolatokra összpontosítok. Különös figyelmet szentelek a román állampolgárságból kizárt társadalmi, etnikai és nemi csoportoknak, ezen csoportok emancipációs stratégiáinak és az uralkodó nemzeti ideológiához fűződő viszonyuknak.

Az állampolgárság átfogó tanulmányozása igen nagy horderejű elméleti és módszertani kihívást jelent. Az állampolgárság fogalma a dolgok rendkívül széles kérdéskörét foglalja magába: jogok és kötelességek összességére, egy modern intézményre, filozófiai eszmére és erkölcsi ideálra stb. utalhat. Az állampolgárság minden egyes meghatározása egymással versengő felfogásokat foglal magába, viszont egyike sem fogadható el mint az állampolgárság igazi jelentése. Következésképpen, az állampolgárság „lényegénél fogva vitatott fogalom”, amelynek jelentése sosem állandó, hanem ugyanúgy változik, mint a társadalmi és politikai jelenségekhez kötődő szerepe³. Ezzel a problémával küzdve e tanulmányban Charles Tilly relacionális, kulturális, történelmi és feltételes állampolgárság-definícióját használom fel. Tilly szerint az állampolgárság egyszerre 1) *kategória*, amely „a jogalanyoknak azt a körét – állampolgárokat” – jelöli, akiket az általuk élvezett kiváltságos helyzet fűz egy bizonyos államhoz”; 2) *kötöttség*, amely „a jogalany és az állam közötti, mindkét félt kötelező kölcsönös viszonyt” jelöli; 3) *szerep*, amely magába foglalja a jogalany másokhoz fűződő kapcsolatait, amelyek a jogalanynak az államhoz fűződő viszonyától függenek; és végül 4) *identitás*, amely az előző három dolog tapasztalatára és közéleti reprezentációjára vonatkozik⁴. Az állampolgárságnak ez az instrumentális meghatározása az államot egymástól elkülönülő és eltérő (céloktól vezérelt) cselekvő alanyok összességének tekinti, nem pedig egységes és oszthatatlan jogalanyok, és figyelembe veszi az állampolgárság különféle társadalmi kategóriákra, szerepekre és identitásokra gyakorolt hatását. Ez a meghatározás tehát a jogalanyok/szereplők tömegével számol, továbbá az állampolgársághoz kapcsolódó viszonylatokkal és területekkel is foglalkozik, és a kutatás fókuszát az állampolgárság formális-jogi aspektusáról „az állami gyakorlat és az állam és állampolgár interakciójára” helyezi át⁵. Következésképp egyetemes, eleve adott státus helyett az állampolgárságot tranzakciók folyamatos sorozatának, „az állami ágensek és nemek, fajok, nemzetiségek és más társadalmilag konstruált kategóriák tagjai közötti kölcsönösen fellépő igényeknek tekinti⁶. Ezen az alapon különbséget tehetünk az állampolgárság többszörös (multiple) és hierarchikus formái között, a jogalanyok speciális társadalmi helyzetéből fakadó szerep és egyfajta kötelék között, amely az államhoz fűzi őket.

Állampolgárság, nemzet- és államépítés Romániában 1886-tól 1918-ig

Az egy évszázados példátlan társadalmi-politikai izolációt a Moldvai és Havasalföldi Fejedelemségben a 19. század első felében az intenzív fejlődés korszaka váltotta fel. A „westernizációs” folyamat fontos lépése volt a modern állampolgársági törvénykezés bevezetése. Ez a folyamat az Oszmán Birodalommal szemben a megyék autonómiájának megerősödéséhez, a közigazgatás fejlődéséhez és további centralizációjához, valamint az állampolgárok és a külföldiek formális jogi elhatárolódásához vezetett. Az első szakaszban a kezdeti lépés az volt, hogy a fejedelemségek első modern polgári törvénykönyveiben, a *Legiuirea Caragea*-ban Havasalföldön és a *Codul Calamachi*-ban Moldvában, kísérletet tettek az alattvalók homogenizációjára. Később a *Szervezeti Statútumok (Regulamentul organic)*, a dunai fejedelemségek első alkotmánya – melyet az 1829-től 1834-ig terjedő orosz megszállás alatt fogadtak el – fektette le a modern román állampolgársági doktrína alapjait. A *Szervezeti Statútumokban* szentesítették az alapelvet, amely szerint a moldvaiak és a havasalföldiek azonos állampolgársággal rendelkeznek. Ráadásul szigorú szabályozást vezettek be a honosítás kapcsán, és a zsidó közösségeket kirekesztették az állampolgári és politikai jogokból. Végül 1859-ben – Moldva és Havasalföld egyesülésével – a román nemzetállam megalakulása újabb jelentős változásokat hozott az állampolgárság-felfogásban. Ezeket az elveket a román polgári törvénykönyvben és az 1866-os román alkotmányban fektették le. A romániai állampolgársági törvénykezés – amely mintájául az 1804-es Code Napoleon, illetve az 1831-es belga alkotmányt tekintette –, először egyetlen jogi keretben egyesítette az állampolgárság néhány világosan elkülöníthető aspektusát. Eszerint az állampolgárság egyrészt azt jelenti, hogy az illető polgár egy állam tagja (*Staatsangehörigkeit*); másrészt, hogy az illető polgár politikai jogokkal rendelkezik és más állampolgárokkal egyenlő (*Staatsbürgerschaft*). A következőkben az állampolgári törvénykezés ezen két fő aspektusával foglalkozom.

I. 1. Az állampolgárság (Staatsangehörigkeit) a román állampolgárság-felfogásban

Az állampolgárság (*Staatsangehörigkeit*) tekintetében a román felfogás a nemzet politikai, illetve etno-kulturális meghatározása között ingadozott. Ennek tudható be, hogy a Havasalföldön az 1848-as forradalom programja a francia liberális politikai modellt követte, melynek alapelve volt a „politikai értelemben vett állampolgárság dominanciája a nemzethez tartozás felett”.⁷ A program azt tűzte ki célul, hogy a népszuverenitáson, a törvény előtti egyenlőségen és az állampolgári jogokon és szabadságon alapuló parlamentáris köztársaságot hozzon létre. Rendelkezett ezenkívül még a zsidóság emancipációjáról és a cigányság rabszolgasorból történő felszabadításáról. Ezt a túlnyomóan politikai jellegű koncepciót később egyfajta *risorgimento* jellegű nacionalizmus és a modernizációval szembeni mélyről jövő ellenállás állította nehézségek elé. Hosszútávon mindez a nemzet etno-kulturális felfogásához vezetett, amelyet a román állampolgári törvénykezés szentesített. Ebből kifolyólag az 1865-ös román polgári törvénykönyv szerint automatikusan megkapta a román állampolgárságot a román férfi házasságból született gyermeke, valamint az az idegen nemzetiségű nő, akit román férfi vett feleségül, amennyiben az igazolta, hogy lemondott előző állampolgárságáról, és az volt a kívánsága, hogy román állampolgárnak nyilvánítsák.⁸ Az 1866-os alkotmány harmadik cikkelye kikötötte, hogy „román területet nem lehet idegen lakossággal benépesíteni”, míg a kilencedik cikkely a következőképpen hangzik: „bármely államból származó román személy, tekintet nélkül állandó lakhelyére, azonnal politikai jogokhoz juthat, ha azt a parlament megszavazza”.⁹ A *ius sanguinis* elve tehát a román állampolgárság megszerzésének kizárólagos alapját képezte; ráadásul a szomszédos országokból származó román nemzetiségűek („*români de origină*”) azonnal elnyerték az állampolgárságot, anélkül, hogy alávetették volna őket a honosítási eljárásnak. Ez a későbbi kikötés érzékeltette a román nemzetállam etnikai határainak lezáratlanságát, és legitímálta azt az irredenta politikát, amely arra törekedett, hogy beolvassza az Osztrák-Magyar Monarchia, Oroszország és a Balkán területén élő románokat. Ezzel ellentétben – a disszimiláció szellemében – az állampolgári törvénykezés *ius solis* komponense úgyszólván teljesen hiányzott: a román állampolgárság elnyeréséhez semmi köze nem volt annak, hogy az illető román területen született vagy

megszakítás nélkül ott tartózkodott. Egyetlen esetben tett kivételt a törvény: ha elhagyott újszülöttekről volt szó, akikről – minthogy román területen találták őket –, feltételezték, hogy román szülők gyermekei, és így román állampolgároknak nyilvánították őket. A román állampolgársági törvénykezés tehát nem követte a francia asszimilatív modellt, mely a *ius sanguinis* elvet erőteljes *ius solis* komponenssel egészítette ki. Erőteljes hasonlóságot mutatott viszont a „tisztán” *ius sanguinis* elvén alapuló törvénykezés német és orosz példáival. Ez a lényeges változás, amely a román állampolgárság-felfogásban bekövetkezett, fontos gyakorlati következményekkel járt. A román állampolgárság ilyen intézménye jelentős különbséget eredményezett az ország teljes lakosságának és az állampolgárok sokkalta korlátozottabb csoportjának lélekszáma között: 1876-ban a 4 800 000-es lakosságból körülbelül 700 000 volt az állampolgársággal nem rendelkező lakosok száma, s ez az összlakosság 14 százalékát tette ki.¹⁰ A század vége felé ezt a különbséget tovább növelte, hogy Románia emigrációs célszáddá vált: nem hivatalos becslések szerint ebben az időben az ország idegen lakossága évenként átlagosan 20 000 bevándorlóval gyarapodott, azaz 1000 lakóra 4–5 bevándorló jutott.¹¹ Amint azt Roger Brubaker irányadó elemzésében – melyben összehasonlította a francia és német állampolgárság intézményét és bevándorlást – felvetette, ezt a helyzetet általában az okozza, hogy az állampolgárságot anyagi érdekeik körülbástyázását szolgáló politikai eszközként használják.¹² A romániai állampolgári törvénykezésnek két módszere volt e „védőbástya” létrehozására. Az egyik az 1866-os alkotmánynak azon közkeletűen elfogadott alapelvein nyugodott, amely kizárta a külföldieket a politikai jogok gyakorlásából (6. cikkely).¹³ Ehhez hozzá kell tenni, hogy a politikai jogok Romániában a privilégiumok kiterjedt körét érintették, mint például a földbirtokhoz való jogot és az állami hivatali apparátusban való elhelyezkedés lehetőségét (13. cikkely). A másik módszer pedig az volt, hogy a román politikai elit különleges politikájával közvetlen kapcsolatot teremtett az állampolgárság és bizonyos civil jogok és gazdasági tevékenységek gyakorlásának joga között, s ezzel messze túllépett a politikai jogok zárolásának „rutinján”. Ily módon az állam kihasználta azt a tulajdonságát, hogy egyszerre tagsági és területi szervezet: noha a politikai közösségben való részvétel lehetőségét a román etnikum tagjai számára tartotta fenn, a teljes lakosság az állam területi fennhatósága alá tartozott. A román állampolgári törvénykezés e célból *de facto* két fajtáját határozta meg a honosításnak:

a „korlátozott honosítás”-t, amely letelepedési jogot adott, s virtuálisan román alattvalóvá tette az ország valamennyi állandó lakosát, valamint a „széles körű honosítás”-t, amely a politikai jogok teljes körét biztosította.¹⁴ Ez a megkülönböztetés hatékony eszköz volt az állam kezében ahhoz, hogy a kötelesek teljesítését számon kérje a lakosságtól, úgy, hogy közben az állampolgárságból fakadó jogokat megvonja tőlük.

Ide illő példa a katonai szolgálatra vonatkozó törvény. Az 1876-ból és 1882-ből származó, hosszú időn keresztül változatlan sorozási törvények katonai szolgálati kötelezettséget írtak elő minden román területen élő más nemzetiségűnek „aki nem idegen ország alattvalója”, és ennek megfelelően „az ország minden lakosának”. Ezen kívül az állampolgársággal nem rendelkező lakosság katonai kötelezettsége jogi státusától teljesen független volt, eltekintve egyetlen esettől, a nagy katonai konfliktusokban való részvételtől. 1879-ben 883 zsidó katonának adományoztak állampolgárságot, mert a román hadseregben harcoltak az 1877–1878-as függetlenségi háborúban. Azok a zsidó katonák viszont, akik a második balkáni háború idején (1913) Bulgáriában részt vettek a román hadjáratban, csak 1918-ban nyerték el az állampolgárságot.¹⁵ Sőt, a katonaság által nyújtott, felfelé irányuló társadalmi mobilizáció lehetőségét kifejezetten megtagadták az állampolgársággal nem rendelkező katonáktól; az 1875-ös és 1910-es törvények például megtiltják számukra, hogy tiszti rangot szerezzenek¹⁶.

I. 2 Az állampolgársági gyakorlat: az állampolgársághoz fűződő jogok és kötelezettségek

A román állampolgársági törvénykezés jogok és kötelezettségek széles körét kapcsolta az állampolgársági státushoz. Először is, ami a politikai részvételt illeti, az 1866-os alkotmány parlamentáris politikai rendszerű alkotmányos monarchiát vezetett be. Az alkotmány gondoskodott a különböző hatalmi ágak szétválasztásáról: a kétkamarás parlament és a fejedelem gyakorolta a törvényhozó hatalmat (33. és 113. cikkely); a kormány és a fejedelem együttesen a végrehajtó hatalmat (35. cikkely); valamint független bírósági rendszer a bírói hatalmat. Az alkotmány biztosította az alapvető szabadságjogokat is: a népszuverenitást, a képviseleti kormányzatot, a sajtószabadságot, a gyülekezési és lelkiismereti szabadságot, az állami oktatáshoz való

jogot; valamint kimondta a magántulajdon szentségét és sérthetlenségét (lásd az 5., 21., 23., 24., 26. és 31. cikkelyt).

A liberális ideológiai elkötelezettség ellenére a gyakorlatban a parlamenti képviseleti rendszert alapvető választási egyenlőtlenségre alapozták. Az alkotmány a politikában való részvételt csak a vagyonos, tanult felnőtt férfiak számára biztosította. Azokat a szavazókat, akik a képviselőház (a parlament alsóháza) tagjait választották, négy részre, testületre osztották: ezek a szavazók egyfelől a nagy- és középbirtokosok képviseletét biztosították (az I. és II. testület az összes szavazó 1,5 százalékát képviselte, viszont küldöttek százalékát választotta), valamint a városi középosztályt és a foglalkozási csoportok (a III. testület a szavazók 3,5 százalékát képviselte, ellenben a küldöttek 38 százalékát választotta). A szavazók fennmaradó 95 százalékát egy testületbe (IV) sorolták, amely a képviselőknek csupán a 21 százalékának megválasztására volt jogosult. Ezen a csoporton belül minden ötven állandó jövedelemmel nem rendelkező, műveletlen szavazónak (91 százaléka a szavazóknak) egyetlen képviselője volt, aki a második fordulóban közvetlen szavazati joggal rendelkezett¹⁷. Még ennél is korlátozottabb volt azoknak a szavazóknak a köre, akik a szenátus képviselőit választották meg, az összes szavazónak mindössze 2 százalékát tette ki ez a réteg, melybe kizárólag a nagybirtokosok és a nagypresztízsű foglalkozási kategóriák tagjai tartoztak.

A politikai részvétel szempontjából az 1866-os román alkotmány tehát azt a jellegzetességet örökölte, amelyet Jürgen Habermas a polgári demokratikus ideológia *ambivalenciájának* nevezett. Az alkotmány elméletileg a mindenki számára nyitott, egyetemes állampolgárság-meghatározás mellett foglalt állást. A gyakorlatban viszont az egységes, univerzális, az egyenlőséget céljául kitűző állampolgársági státus helyett a hierarchikus és a több-rétegű állampolgárság intézménye valósult meg. A parlamenti képviseleti rendszerben lényeges különbség jelentkezett az aktív és passzív politikai részvétel között: a nagybirtokosoknak két szavazatuk volt (egy a szenátusi, egy a képviselőházi választáson), míg a parasztok egyetlen, közvetett szavazattal rendelkeztek. Mindemellett a társadalom peremén ott voltak a további kirekesztett csoportok: az 1866 és 1919 közötti időszakban a nőktől, illetve a nem-keresztény lakosságtól (főként a zsidóságtól), 1878-tól pedig Dobrudza lakosságától is megtagadták az érdemi állampolgársági és politikai jogokat.

A következőkben különös figyelmet szentelek az állampolgárságból kizárt társadalmi – etnikum, vallás és nem szerint elkülönülő – csoportok jogi státusának, ezen csoportok emancipációs stratégiáinak és az uralkodó nemzeti ideológiához fűződő viszonyuknak.

I. 3 *A „hovatartozás” joga: az állampolgársággal nem rendelkezők emancipációja Romániában 1866 és 1919 között*

Az első nagy etnikai-vallási csoport, amelyet kirekesztettek az állampolgárság intézményrendszeréből, a zsidóság volt. A 18. században a román törvénykezés támogatta az országban született zsidóság társadalmi és politikai integrációját, s csak a frissen bevándorolt zsidóságtól tagadta meg az integrációt. 1831-ben viszont a *Szervezeti Statútumok* rendelkezései eltörölték azt a jogi állapotot, mely szerint az országban született zsidók kiváltságokat élveztek, s ehelyett a zsidóság egészét idegenként kezelték.¹⁸ 1859 és 1866 között a román törvénykezés francia példát követő modernizációja a zsidóság politikai emancipációjának kedvezett. Az 1864-es román polgári törvénykönyv (8., 9. és 16. cikkely), csakúgy, mint az 1866-os alkotmány egyik első tervezete az országban született zsidóság teljes politikai emancipációjáról rendelkezett. A moldvai bojároknak az alkotmányozás időszaka alatti, 1866 kezdetére eső – a fővárosban antiszemita megmozdulásokkal kísért – hatékony lobbyjának köszönhetően az alkotmány 7. cikkelyének végső szövege a következőképpen szól: „csak keresztény külföldiek honosíthatóak.” 1866 szeptemberében a román kormány határozata ismét megszüntette a különbségtételt az országban született és a külföldi zsidóság között, és ez az alapelv azután a honosítási politika sarokkövévé vált. Következésképp a zsidó lakosság egészét kizárták az állampolgárságból, még akkor is, ha valaki közülük Romániában született és ősei több generáció óta éltek már Romániában.

Minek a számlájára írható ez, a zsidóság jogi státusában bekövetkezett deliberalizáló fordulat? Az antiszemita törvénykezést Romániában bizonyára gazdasági és vallási indítékok sajátos kombinációja váltotta ki, de a zsidóságnak az állampolgárságból való kirekesztésére azért mégiscsak döntően gazdasági okok miatt került sor.¹⁹ A 19. század második felében tömegesen áramlottak a ritkán lakott cári területekről Észak-Moldvába a jiddis-ajkú askenáziak, s ezzel 1899-ben a zsidóság aránya Moldvában az összlakossá-

gon belül 10,5 százalékra emelkedett és a főváros, Iași népességének 51 százaléka zsidó volt²⁰. Ráadásul a zsidó népesség jelentős gazdasági szerepet töltött be: 1899-ben a zsidóság Románia össznépességének 4,4 százalékát tette ki, de a kereskedőknek 21 százaléka, a kereskedelmi ügynököknek 39 százaléka a zsidóság köréből került ki, és a nagyiparba fektetett tőkének körülbelül 19,5 százalékát birtokolták²¹.

Ez a helyzet etnikai szegregációhoz és az erőforrásokért való küzdelemhez vezetett Észak-Moldvában, és széles körben antiszemita előítéleteket gerjesztett, amit a román politikai elit ügyesen fordított a maga hasznára. A román politikai elit úgy beszélt a fontos területek zsidó domináciájáról, mint olyan jelenségről, amely sérti a román nemzeti érdekeket. A zsidó gazdasági elit megnyirbálása érdekében 1866 és 1919 között a román kormány több mint kétszáz adminisztratív rendeletet bocsátott ki, amelyek eltiltották a zsidókat a vidéken való letelepedéstől, mezőgazdasági terület birtoklásától és bizonyos szakmáktól, illetve gazdasági tevékenységektől, úgy mint a jogászságtól (1864 és 1884), gyógyszerészettől (1910), szállodaműködtetéstől, dohány- és italkereskedéstől (1873 és 1887), szerencsójáték-szervezéstől stb.²² Ezen szakmák és tevékenységek vagy magának a román állam, vagy a román nemzetiségűek privilégiumai maradtak.

Az alacsonyabb rendű jogi státusz megváltoztatta a zsidóság társadalmi összetételét és befolyásolta emancipációs stratégiáját. A zsidó szervezetek a romániai politikai elit hajthatatlanságába ütköztek, és Románia hatalmilag gyenge nemzetközi helyzetéből próbáltak előnyt kovácsolni, annak érdekében, hogy emancipációjukat külső erők bevonásával kényszerítsék ki. Erőteljes lobbyjuknak köszönhetően a berlini egyezmény (1878 július) 44. cikkelye Románia függetlenségének diplomáciai elismerését ahhoz a feltételhez kötötte, hogy a nem keresztény vallású alattvalói állampolgárságot kapjanak. 1879-ben a román alkotmányt a berlini egyezménnyel összhangba hozva módosították: a 7. cikkelyt, amely a nem keresztény személyeket kizárta a honosításból, a következőképpen változtatták meg: „a vallási meggyőződés és felekezeti különbözősége nem lehet akadálya Romániában sem a polgári és politikai jogok megszerzésének, sem pedig ezen jogok gyakorlásának.”²³ A liberalizáció csupán látszólagos volt: a törvény módosítása a *kollektív* emancipáció helyett csak az *egyéni* honosításra kínált lehetőséget. A honosítás folyamatát számos megszorítás nehezítette: „kizárólag a törvényhozó hatalom” hagyhatta jóvá, legalább kétharmados szavazati többség-

gel (8. cikkely). Ez a folyamat messze nem volt pusztá formalitás. A honosítás egyéni eseteit a parlament hosszadalmasan tárgyalta, és a kedvező döntések száma elenyésző volt: az 1878 és 1911 közötti időszakban a kérvények száma több ezerre becsülhető, de ezek közül csupán 183-at fogadtak el.²⁴ Az első világháborúig tehát a román politikai vezetés megtagadta a zsidóságtól a teljeskörű állampolgári és politikai emancipációt. Jogilag az alacsonyabb rendű „letelepedett” státusban maradt a román zsidóság, azaz: Románia területén élt, adózott, katonai szolgálatot teljesített, viszont jelentős állampolgári és politikai jogokat nem élvezhetett. 1912-ben mindössze 4668 zsidó állampolgára volt Romániának, ez az ország teljes zsidó népességének 1,9 százalékát tette ki. Ehhez képest a teljes zsidó lakosság 95,8 százaléka, azaz 228 430 fő állampolgársággal nem rendelkező zsidó alattvaló volt, a teljes zsidó lakosság 3,3 százaléka, azaz 7 987 fő pedig külföldi védelem alatt állt.²⁵

A román hatóságok kérlelhetetlen magatartásával szembesülve számos zsidó döntött az Egyesült Államokba vagy Nyugat-Európába való kivándorlás mellett, s ez azt eredményezte, hogy a zsidóság Románián belüli aránya 1912-re 4,5 százalékról 3,3 százalékra csökkent.²⁶

Állampolgárság és asszimiláció:

Észak-Dobruzsza beolvasztása Romániába

A román állampolgárságból kizárt második kategóriába Észak-Dobruzsza lakossága tartozott. Észak-Dobruzsát, a korábbi oszmán birodalmi tartományt a Berlinben tartott kongresszus Romániának adta, kárpótlásul Dél-Besszarábiáért, amelyet a cári birodalom kapott meg. Dobruzsza anektálása igen nagy kihívás elé állította Románia *ius sanguinis* állampolgárság-felfogását. Az Oszmán Birodalommal határos Dobruzsza sajátos demográfiai örökséget hordozott: huszonegy etnikai csoport népesítette be, köztük törökök, tatárok, románok, bolgárok, oroszok, görögök, örmények, zsidók, németek, olaszok stb. Ezen felül a tartomány a „vallások mikrokozmosza” volt.²⁷ Az uralkodó muzulmán vallású törökök és tatárok mellett éltek itt még a görögkeleti egyházhoz tartozó románok, bolgárok és görögök, illetve zsidók, orosz ortodoxok, katolikusok és protestánsok. Annak ellenére, hogy jó néhány román politikai a más keresztény felekezetekkel szembeni vallási tolerancia mellett érvelt, sok nacionalista szemében a „román zsidó” és a „muzulmán román” olyan „belső ellentmondás” volt, amely alá-

Ássa a román állam keresztény jellegű felfogását.²⁸ A román politikai elit kezdetben éppen ezért utasította vissza Dobruzsza annektálását mint „végzetes ajándékot”, amely megtöri Románia latinságának homogenitását, és megrontja Románia diplomáciai kapcsolatait a szomszédos balkáni államokkal.²⁹ Mivel azonban a berlini egyezmény megfellebbezhetetlen döntésével szembeni ellenállás „politikai öngyilkosság”-nak számított, ezért később Észak-Dobruzsát ősi román földként állították be, az ország egyik fő részeként, amely a Nyugat (orosz-ellenes) katonai védőbástyája lett. Kelet-Európában pedig a politikai biztonság garanciájának, valamint a Nyugat és Kelet közötti kereskedelmi útvonal fontos láncszemének tekintették.³⁰ Ennek eredményeként Észak-Dobruzsza integrációját a szimbolikus befogadás és az adminisztratív kirekesztés alapvető kettőssége jellemezte. Annak ellenére, hogy Románia területileg hivatalosan bekebelezte, 1878 és 1913 között külön közigazgatási kormányzat alá tartozott. Dobruzsza lakói ebben a státusban 1878 és 1909 között csupán „lokális” állampolgárságot élvezhettek: 1. Nem rendelkezhetek képvisellel a román parlamentben, és nem léphettek be politikai pártokba, ehelyett egy évben egyszer a tartomány két képviselője vitte a fejedelem elé a speciálisan Dobruzsza érdekeit érintő ügyeket. 2. Ha a Duna túlsó partján lévő román területre léptek, lényegében külföldinek tekintették őket, akiktől megtagadták a politikai részvétel és az ingatlanyszerzés jogát.³¹

A megszorító állampolgári törvénykezés a következő szinteken mozdította elő Észak-Dobruzsza Romániához való integrálását: 1. Dobruzsza román nemzetiségűekkel való benépesítése; 2. a tartományi földbirtokok államosítása; 3. a tartomány kulturális homogenizációja; 4. erősen centralizált politikai rezsim beiktatása, mely a bukaresti politikai elit érdekeit képviselte, és meggyengítette a regionális ellenállást; és végül 5. Dobruzsza nem román gazdasági elitjének a politikai jogokból történő kizárása. Az államilag támogatott etnikai kolonizáció következtében Dobruzsza lakossága drámai növekedésen ment keresztül: 1878-ban hozzávetőleg 100 000 lakosa volt, 1900-ban 261 490, 1912-re pedig 368 189-re gyarapodott³². A betelepítés lényegében a fő etnikai csoportok: a románok, bolgárok, a törökök, valamint a tatárok egymáshoz viszonyított arányát változtatta meg. Szűk 25 év elteltével a román nemzetiségűek aránya Észak-Dobruzszában relatívból abszolút többséggé vált (arányuk 1880-ban 36,3 százalék, 1905-ben 52,5 százalék, 1913-ban pedig 56,9 százalék). Ezek a demográfiai változások a birtokviszo-

nyokat is befolyásolták a tartományban: 1905-re a földbirtokoknak hozzávetőlegesen kétharmad része a románok kezébe került. A századforduló után a román politikai elit végre majdnem teljesen egyöntetűen úgy értékelte, hogy Dobruzsza asszimilációja kielégítő eredményekkel járt. Törvények sorával, melyek egyfelől a bírászkodás rendszerét (1909; 1911-ben, 1912-ben, 1913-ban módosítva), másfelől a politikai jogokat (1909, 1910, 1919) és a helyi közigazgatást (1913) szabályozták, megvalósították Románia és Dobruzsza jogharmonizációját. A törvény megadta az állampolgárságot Dobruzsza török lakosainak, valamint azoknak, akik 1878 után Dobruzsza rurális területein települtek le. Egyfajta disszimilációs szellemtől vezérelve azonban a politikai jogok gyakorlásából a törvény még mindig kizárta a városokban letelepült nem román nemzetiségűeket, azaz a zsidó, az örmény és görög kereskedők nagy lélekszámú csoportját, akik 1878 után „szivárogtak be” Dobruzszába.

Nők és állampolgárság Romániában 1866 és 1918 között

Végül, de nem utolsó sorban, az 1866-os román alkotmány és az 1864-es román polgári törvénykönyv a nemek közötti alapvető egyenlőségen alapult, mivel megtagadta a nőktől a politikai részvételt, és a férjzett nőket megfosztotta tulajdonuktól és jogi cselekvőképességüktől. Ily módon az újonnan született polgári demokratikus rendszert lényegében a férfiak uralták, akik a nőket a privát szférába „száműzték”, kiszorították a közéletből és a források elosztásából. Az első világháborúig állandóan napirenden volt a parlamentben és a sajtóban a „nőkérdés”, hol a választójogról, hol a vagyoni feletti rendelkezésről vagy a munkaerőpiacról szóló törvények kapcsán. Ezeket a vitákat a nemek társadalmi szerepéről vallott három különböző nézet jellemezte:

1. A liberális szemlélet – melyet olyan képviselők támogattak, mint Pantazi Ghica, Nicolae Fleva és Gheorghe Panu – a nőket és a férfiakat egyaránt racionális emberi lényeknek tekintette, alapvető egyenlőségük mellett tört lándzsát, és a nőknek járó egyenlő állampolgári és politikai jogok mellett emelte fel szavát;

2. A hagyományos-konzervatív szemlélet szerint – melyet többek között az ortodox egyház támogatott – a nők és a férfiak a köztük lévő különbség révén, egymást kiegészítve alkotják a társadalom egészét. Akik ezt a né-

zetet vallották, azok szorgalmazták, hogy a nőket száműzzék a magánéletbe;³³

3. A harmadik nézet az új polgári demokratikus politikai rend uralkodó „gender”-ideológiája volt.

Az állampolgársági törvény elválasztotta a férfiak által uralt univerzális és racionális közéleti szférától a partikuláris és intim magánéleti szférát, melyben a polgári otthon és intimitás eszménye szerint fontos szerepet kaptak a nők mint anyák, feleségek és a háztartás vezetői. A nőknek a román nemzetbe való szimbolikus bevonásakor nem a nemzeti hovatarozásukat vették figyelembe, hanem a nemzet reprodukálásában és a jövő nemzedékének nevelésében betöltött szerepüket. A nők emancipációját épp ezért: 1. fokozatos módszerrel megvalósíthatónak gondolták el, azért, hogy az a politikai rendszert a lehető legkisebb mértékben változtassa meg; 2. a nők közéleti szereplését csupán szűk területen tették lehetővé – a nők oktatását az elemi iskolai, illetve szakképzésben való részvételre korlátozták –, s mindez a polgári család és a nők sajátos társadalmi szerepének megszilárdítását szolgálta; és végül: 3. az emancipációt csak a nők speciális csoportjainak esetében tartotta elfogadhatónak, mint a hajadonok és özvegyek, akiknek az egyenjogúsága nem töri meg a polgári család egységét.

Összefoglalva az elmondottakat: az 1866-os román alkotmány passzív, formális, hierarchikus és „fölülről kezdeményezett” állampolgárság-felfogáson alapult, amely számos etnikai és társadalmi-politikai csoportot kizárt a közéletből. Így a román állampolgári törvénykezés hatékony eszköze volt a társadalmi „védőbástya” felépítésének. A románok részére volt fenntartva az a lehetőség, hogy tagjai legyenek a politikai közösségnek, kizárólag ők juthattak földbirtokhoz, hivatali tisztséghez, és a politikai részvétel joga is őket illette meg. Ezzel egy időben az állampolgárság elnyerésében a *ius solis* komponens hiánya az ország területén lakó népesség jelentős részét jogilag alacsonyabb státusú alanná degradálta: a törvény előírta ezen állampolgárok adófizetési és katonai szolgálatra vonatkozó kötelezettségét, viszont megtagadta tőlük a politikai jogokat és bizonyos gazdasági tevékenységek üzésének jogát. Sőt, a honosítás folyamata a bürokráciának teljes ellenőrzést biztosított az állampolgárság elnyerése fölött; és ez olyan helyzetet teremtett, amely a korrupciónak és a visszaéléseknek kedvezett.

Az állampolgárság elnyerésének korlátozása ellenére az 1866-os alkotmány a polgári demokrácia szellemében ígéretet tett a nem állampolgárok fokozatos egyenjogúsítására. Ennek megfelelően az 1866 és 1918 közötti időszakban a jogilag hátrányos helyzetű csoportok erőteljesen felléptek az állampolgárság megszerzéséért és a politikai emancipációért. A politikai részvétel lehetőségének kiszélesítéséért folyó harc a különböző csoportok összefogása ellenére sem hozta meg a kívánt eredményt. A zsidó szervezetek, a dobrudzsai lokálpatrióták és a feminista társaságok divergens, sőt, néha egymásnak ellentmondó emancipációs stratégiákat alkalmaztak, s ez gyengítette a fennálló politikai rendre gyakorolt befolyásukat. Az 1866-os alkotmányon alapuló politikai rendszer szinte egyáltalán nem mutatott hajlandóságot a közélet fokozatos kiszélesítésére. A politikai részvételre vonatkozó követeléseket a román politikai elit úgy fogta fel, mint a kisebbségnek az uralkodó polgári-nacionalista ideológia egésze ellen irányuló támadását. Az állampolgársággal nem rendelkező alattvalók emancipációja épp ezért a meghatározó geopolitikai események – például az első világháború – hatására, nem pedig egy plurális politikai diskurzus eredményeként valósult meg.

II. Állampolgárság a két világháború közötti Romániában: nacionalista konszenzus és ideológiai viták

Az első világháború társadalmi és politikai megrázkódtatásai jelentős változásokat hoztak a román állampolgárság-felfogásban. Közülük az első és legfontosabb, hogy ezek az események a román állampolgárság elnyerésének példátlan liberalizációját idézték elő. Az orosz hadsereg keleti fronton elszenvedett vereségét követően, 1918 májusában Románia kénytelen volt különbékét kötni a központi hatalmakkal. E szerződés 27-ik és 28-ik cikkelye biztosítja azoknak a romániai zsidóknak a honosítását, akik a román hadseregben harcoltak, vagy olyan szülők leszármazottai, akik az országban telepedtek le, és soha nem voltak más ország alattvalói. Ezeket a kikötéseket hamarosan szentesítette a Romániában született, más nemzetiségű személyek honosításáról szóló törvény, amelyet a román parlament 1918. augusztus 25-én fogadott el. A törvény mindössze néhány hétig volt érvényben, és semmilyen gyakorlati következménnyel nem járt: 1918. november 10-én Románia újra az antanthoz csatlakozott, hadat üzent Németországnak, és

eltörölt minden törvényt, amelyet az előző, „kollaboráns” parlament fogadott el. A romániai zsidók emancipációja mindazonáltal égető diplomáciai probléma maradt. A román miniszterelnök, Ion Brătianu azzal az elhatározással, hogy a párizsi békekonferenciát megelőzően a belföldi törvénykezelés eszközeivel oldja meg a zsidóság emancipációját, két egymást követő határozatot hozott: 1918 decemberében és 1919 májusában, amelyek azonnali honosítást biztosítottak azoknak a zsidóknak, akik román alattvalók leszármazottai. Brătianu rendeletei mindazonáltal megkésettnek voltak. A végső politikai döntést a zsidóság emancipációjának ügyében a párizsi békekonferencia hozta meg. Az új nemzetközi politikai rend részeként a békekonferencia nemzetközi kormányt jelölt ki a kelet-európai nemzeti kisebbségek védelmére. Ennek következtében a kisebbségi egyezmény – amely a nagyhatalmak legfelsőbb tanácsa által 1910. szeptember 10-én, Saint-Germainben aláírt, Románia és Ausztria közötti békeszerződés része volt – az utolsó lépéseket is megtette a zsidóság állampolgári és politikai emancipációja felé. Az egyezmény nemzetközi védelmet biztosított a Nagy-Románia területén élő etnikai kisebbségeknek. Viszont azokat a különleges feltételeket és azokat az eljárási szabályokat, amelyekeken keresztül ezek az etnikai csoportok állampolgárságot nyertek, a román közigazgatás állapította meg, mégpedig az 1924. február 23-i, a román állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló törvényben. Az 1924-es törvény nagyjából megőrizte a román állampolgárság-felfogásnak azt az alapvető jellegzetességét, hogy az állampolgárság elnyerésének három fő útja lehetséges: 1. leszármazás alapján, a *ius sanguinis* elve szerint; 2. román állampolgárral kötött házasság révén; 3. honosítás által. A törvény ezen kívül állampolgárságot adott még: 1. a történelmi tartományok: Bukovina, Erdély, Bánság, Kőrösvidék, Máramaros teljes lakosságának, valamint Besszarábia azon lakosainak, akiknek szülei állandó lakhellyel rendelkeztek ezen tartományok valamelyikén, vagy hivatalos lakhelyük szerint 1918. december 1-ig ezen tartományok valamelyikében, illetve 1918. április 9-ig Besszarábiában telepedtek le; 2. Dél-Dobrudda (Durostor és Caliacra megyék) teljes lakosságának, akiknek már az 1914-es és 1921-es törvény állampolgárságot biztosított; 3. a régi román királyság teljes lakosságának, melynek az 1923-as alkotmány 133. cikkelye biztosította az állampolgárságot; és 4. a szomszédos országokból áttelepült románoknak, akik úgy döntöttek, hogy idegen állampolgárságukról lemondanak a román javára. A korábbi állampolgársági szabályozáshoz képest

ez a törvény jó néhány liberális újítást vezetett be a honosítási politikában. Először is, a honosításról szóló döntést a román kormány hozta meg mint végrehajtó hatalom, nem pedig a román parlament mint törvényhozó hatalom. Ennél is fontosabb, hogy a törvény a szomszédos országokból áttelepült románokhoz hasonlóan mentesítette a kötelező honosítási eljárás alól azokat a tizedik életévüket betöltött más nemzetiségűeket, akik román területen születtek és nevelkedtek, és rendelkezett arról, hogy csak a nagykorúság (21 év) elérésekor kelljen a honosításért folyamodniuk.

Az állampolgárság elnyerhetőségének liberalizációja az ország nagy horderejű társadalmi-politikai újjászervezésével kapcsolódott össze. Az átfogó reformok – a férfiak általános választójoga (1918), a földosztás (1921) és az új, liberális alkotmány (1923) – Romániát modern parlamentáris demokráciává alakították át. A két háború közötti Nagy-Romániában az általános választójog elvében még mindig érvényesült egy figyelemre méltó korlátozás: ez pedig a nemek közötti különbségtétel volt. Annak ellenére, hogy az első világháború alatt felerősödtek a női emancipációs törekvések, az 1923-as alkotmány a nők választójogát csak elvben ismerte el: a 6-ik cikkely előírja, hogy „kétharmados többséggel megszavazott törvény fogja meghatározni, mely feltételek mellett gyakorolhatnak a nők politikai jogokat.”³⁴ Az azt követő időszakban azonban a parlament egyetlen, a nők politikai emancipációjával kapcsolatos törvényt sem hozott. Következésképp 1918 és 1929–1932 között a nők még mindig nem voltak egyenrangú állampolgárok, és sem a helyi közigazgatás szintjén, sem pedig az országos választások szintjén nem rendelkeztek politikai jogokkal. A nők állampolgári és részleges politikai egyenjogúsítása Romániában csak később – a két háború közötti Nagy-Románia törvénykezését egységesítő általános folyamat részeként – következett be: 1929-ben a nők elnyerték helyi szinten a szavazati jogot. 1932-ben az új román polgári törvénykönyv végre teljes körű állampolgári jogokat biztosított a nőknek.

Az 1923-as alkotmány és az 1924-es törvény rendelkezései tehát kiteljesítették az állampolgársággal nem rendelkezők emancipációjának hosszú folyamatát, és nemzetiségi, vallási szempontból sokszínű állampolgársági közösséget alakítottak ki. De a politikai közélet példátlan mértékű kiszélesedése ellenére, a 19. század polgári társadalma nem fejlődött tartós demokráciává. Nagy-Románia etnikai-vallási divergenciája új állampolgárság-felfogást tett szükségessé, mely szerint az állampolgárság, származástól függet-

lenül, az állam és az állampolgár közötti politikai megegyezésen alapul – ez a felfogás az „alkotmányos patriotizmus” szellemében értelmezhető³⁵. Valójában az ellenkezője történt: a két háború közötti politikai életet a nemzeti identitás radikális értelmezése határozta meg, amely különbséget tett „vér szerinti” és „papír szerinti” román állampolgár között, és megkísérelte, hogy az utóbbiakat kizárja a legfontosabb társadalmi és politikai jogokból.

Mindennek több oka is lehet. Először az, hogy a történelmi tartományok – Erdély, Bánát, Besszarábia és Bukovina –, amelyeket 1918 után Nagy-Romániához csatoltak, gyökeresen eltérő társadalmi-politikai rendszerrel rendelkeztek. Nagy-Románia berendezkedése pedig éppen ebből kifolyólag mozaikszerű volt, azaz különböző polgári törvénykönyvekből, politikai kultúrákból és eltérő fejlettségű gazdaságokból állt össze. Másodszor Nagy-Romániában különösen nehéz feladat volt előmozdítani a közigazgatás integrációját, a törvényhozói hatalom egyesítését és a kulturális homogenizációt. Noha a domináns nemzet a román volt, Nagy-Románia területén viszonylag nagy arányban éltek – a teljes népesség 28 százalékát alkották – a különböző nemzeti kisebbségekhez tartozók: 8,4 százalékuk magyar, 4,3 százalék német, 5 százalék zsidó, 3,3 százalék orosz és rutén, 3,3 százalék bolgár, 1,5 százalék török és tatár, és 1 százalék egyéb nemzetiségű volt.³⁶ Néhány etnikai csoportot – így a zsidót, magyart és németet –, „kiemelt státusú kisebbség”-ként tartottak számon. A korábbi birodalmi rendszer elönyökét biztosított számukra: túlnyomó többségük városban élt, önálló tevékenységet végzett vagy köztisztviselő volt. A román politikai elit a nemzeti kisebbségeket, magas arányuk, illetve a városok kulturális és gazdasági életében betöltött vezető szerepük miatt a nemzeti konszolidáció legfőbb kerékkötőinek tartotta.³⁷ A nemzeti kisebbségek és a román többség közötti társadalmi diszkrépancia következtében az utóbbinak a „nemzetisítő nacionalizmus”-a került a politikai küzdelmek homlokterébe.³⁸ Ezen összetett okok miatt az állampolgárság kérdése előkelő helyen maradt a két háború közötti Románia politikai életében, az előző időszakokkal összehasonlítva viszont ezeknek a vitáknak a természete és szerepe lényegesen megváltozott. A háború előtt a nemzeti és vallási kisebbségek állampolgárságból történő kizárására összpontosítottak. A háború után azáltal, hogy a nemzeti kisebbségek számára általánosan megszerezhető lett a román állampolgárság, szimbolikus különbség jött létre a formális állampolgárság és aközött, hogy valaki ténylegesen a román nemzeti közösség tagja. A jobboldali poli-

tikai szervezetek a nemzetközi erőket hibáztatták az állampolgársággal nem rendelkező romániai polgárok „erőszakos” és „elhamarkodott” emancipációjáért, azzal vádolták a hagyományos román politikai elitet, hogy túl lassan haladt az állam általuk támogatott „nemzetiesítése”. Azért is harcoltak, hogy érvényt szerezzenek a *numerus clausus* politikának az oktatásban, a gazdaságban és a politikában.

A háború utáni első évtizedben a jobboldal aktivistái képtelennek bizonyultak arra, hogy az 1923-as alkotmány által megalapozott politikai rendszert aláássák, és ezért elsősorban a kultúra területén vetették be erőiket. A jobboldal ideológusai tevékeny részvevői voltak a román nemzeti sajátosságot érintő vitáknak, igyekeztek a nemzetet szimbolikus-ideológiai ellenőrzés alá vonni, és ezáltal szimbolikusan kizárni a nemzetből „az idegeneket”. A leginkább reprezentatív jelenség e tekintetben az *ortodoxizmus* volt, ennek az irányzatnak képviselői a *Gândirea (Gondolat)* című folyóirat köré csoportosultak. Az ortodoxizmus egyfajta vallási nacionalizmus formájában értékelte át a vallás és nemzetiség egymáshoz való viszonyát. Ebben a felfogásban az ortodox egyház a nemzet szellemi vezetőjeként, a hagyományos román értékek letéteményeseként jelent meg, s így az ortodoxiát „izmussá”, azaz ideológiává változtatta. A két háború közötti Romániában kialakult nacionalizmusnak elmaradhatatlan frázisa lett az, hogy: „Ortodoxok vagyunk, mert románok vagyunk, és románok vagyunk, mert ortodoxok vagyunk.”³⁹ Ionescu jelmondata jól ötvözte a román nemzeti ideológia két alapvető motívumát: a román parasztságot, mint az etnikai tisztaság és a hagyományos nemzeti értékek őrzőjét, valamint az ortodox vallást, mint a román lélek alapvető és jellegzetes elemét. Ionescu identitás-definíciója ráadásul a jól bejáratott radikális-romantikus hagyományára épített, azaz a vallás és nemzet szinkretizmusára, amely – ha a román társadalom vallási tekintetben sokszínű valóságát nézzük – a Romániában élők jelentős részét kizárta a nemzeti közösségből.

Később, az 1923-as alkotmányon alapuló politikai rendszer elmélyülő válsága – az 1929–1933-as gazdasági világválság társadalmi kihatásaival, valamint az olasz és német fasiszta rezsimek megszilárdulásával párosulva – is kedvezett a jobboldali politikai pártok romániai térhódításának. A nemzet összekovácsolására törekvő nacionalizmus hatására a román állampolgárság-felfogás a második világháború előestéjén és a háború alatt lényeges változásokon ment keresztül. Így 1938-ban az Octavian Goga vezette jobbol-

dali kormány – amely a két háború közötti Romániában tartott utolsó szabad választásokat követő politikai válság kihasználásával került hatalomra –, a zsidók román állampolgárságának átértékelését kezdeményezte. Az 1938. január 21-én kelt 169. számú határozat értelmében a zsidó lakosoknak ötven napon belül jogi dokumentumokkal kellett igazolniuk, hogy az 1924-es állampolgársági törvény előírásainak megfelelően szerezték meg a román állampolgárságot. A határozat nem törölte el az 1919-es kisebbségi törvény emancipatorikus rendelkezéseit, hanem elsősorban az ellen a zsidók ellen irányult, akik 1918 után – főleg az ukrán területekről – emigráltak Romániába. Hivatalos adatok szerint az 1938-as határozat következtében 225 222 személy, vagyis a romániai zsidóság 36,3 százaléka vesztette el állampolgárságát és vált hontalanná (*Heimatlos*).⁴⁰ Noha a Goga-kormány megalakulása után 40 nappal lemondott, az általa bevezetett politika zsidóellenes tendenciája II. Károly király diktatúrája alatt (1938–1940) is érvényben maradt. 1940. augusztus 8-án a 2560. és a 2651. számú határozat eltörölte a romániai zsidó népesség első világháború utáni emancipációját, és a 19. század utolsó felének antiszemita rendelkezéseit léptette újra életbe. Először is a teljes zsidó népességet megfosztotta az alapvető politikai és állampolgári jogoktól: nem volt joguk földet vásárolni, nem tölthettek be köztisztviselői állást, és nem köthettek keresztényekkel házasságot. Másodszor pedig, a határozatok különböző jogi kategóriákat különböztettek meg a zsidóságon belül. A határozatok rendelkezései azoknak a zsidóknak kedveztek, akiket a román parlament – akár egyénileg, akár kollektívan – a román hadseregben nyújtott katonai szolgálat fejében emancipált, és azokat a zsidókat diszkriminálták, akik az 1919-es kisebbségi egyezmény következtében nyerték el az egyenjogúságot.

A nemzeti-legionárius állam megalapítása (1940 szeptembere – 1941 januárja) és Ion Antonescu azt követő katonai diktatúrája tovább erősítette a törvénykezés antiszemitizmusát, és azt a politikai rendszer szintjére emelte. Különösen az 1940 és 1942 közötti időszakban hozott az új rezsim „kiforrott” zsidóellenes törvényeket, miniszteri határozatokat, rendeleteket és körölvényeket, melyek arra irányultak, hogy a zsidókat kirekesszék az ország társadalmi és gazdasági életéből. Az antiszemita határozatok megfosztották a zsidókat vidéki (1940. október 5-i és december 5-i határozat) és városi ingatlanjaiktól (1941. március 28-i határozat), kizárták őket a katonai szolgálatból, munkaszolgálatra kötelezték őket (1940. december 5-i határo-

zat), nem vehettek részt az oktatásban (1940. október 14-i határozat), és átstrukturálták vallási és közösségi szervezeteiket (1940. szeptember 9-i és különösen az 1941. október 30-i határozat).

Azt követően, hogy Románia a szovjetek ellen 1941 nyarán belépett a háborúba, Besszarábia és Bukovina felszabadított területein és a keleti front román fennhatóság alatt álló területein különleges megszálló rezsim alakult. A román osztagok megszervezték a transznisztriai zsidók tömeges elnyomását, gettókba terelését és tömeges deportációját. 1942 után komoly fordulat következett be a román állam zsidóellenes politikájában: az előzetes szándéknyilatkozat és a számos titkos előkészítő parancs ellenére a rendszer alkalmatlannak bizonyult Németország követésére a zsidó kérdés „vég-ső megoldásában”, sőt a deportált zsidók bizonyos csoportjainak engedélyezték a román területre való visszatelepülést. Egészében véve tehát a román antiszemita politika alapvető ellentmondásba keveredett: a keleti fronton az antiszemita atrocitásokat a román megszálló rezsim vezényelte le, viszont Románia területén a körülbelül 300 000-es zsidó népesség túlélte a második világháborút.⁴¹ Erre a paradoxonra többen felfigyeltek, akik a romániai antiszemitizmust tanulmányozták. William O. Oldson például e jellegzetesség alapján határozta meg a romániai antiszemitizmust egyfajta „gondviselő antiszemitizmus”-ként, „tertium quid”-ként, illetve a „nemzeti büszkeség és védekezés sajátos keveréke”-ként, és különböztette azt meg a „doktrínerebb” nyugati modellektől.

III. A nemzeti kommunizmus és a román állampolgárság-felfogás

A román kommunista rezsim jelentős változásokat eszközölt az állampolgársági doktrínában. A politikai legitimitás megszerzése és megszilárdítása érdekében a társadalmi ellenőrzés három fő formáját kombinálta: a jutalmazást, a megtorlást és a szimbolikus-ideologikus ellenőrzést.⁴² Ez alapján Romániában a kommunista rezsim fejlődésének három szakaszát különíthetjük el: az 1946 és 1958 közötti időszakot, az 1958-tól 1980-ig tartó szakaszt és az 1980-as éveket. Az állampolgárság törvényi szabályozása minden periódusban hatékony „osztályhatalmi eszköz” volt, ezért is módosították oly sokszor: 1948-ban, 1952-ben, 1953-ban, 1954-ben, 1956-ban, 1965-ben és 1971-ben.

Az első fázisban, a „legitimitás primitív felhalmozásának” időszakában (1946 és 1958 között) az állampolgársági törvénykezésnek alapvetően elnyomó szerepe volt.⁴³ A fő politikai támogatást a kommunista rezsim a Vörös Hadseregtől kapta, és ez egyfajta „áttörési” (Jowitt) folyamatot indított el, amely a „burzsoá nacionalizmus” örökségének és a társadalmi erők alternatív központjainak felszámolását jelentette. Ebben a kontextusban az állampolgársági törvénykezés erős ideológiai töltetű elemeket hordozott magában. Az 1948-as alkotmány népi demokráciának nyilvánította Romániát, és vezető politikai szerepet osztott a munkásosztályra. Ezen felül felruházta az államot a magántulajdon kisajátításának jogával, és hangsúlyozta, hogy az állampolgárnak kötelessége az új rendszerhez hűségesnek lennie és a köztulajdont óvnia. A rendszer brutális hadjáratot indított a belső „osztályellenségek” ellen: az alkotmány 18. cikkelye a „nemkívánatos elemek”-et – akiket az új rendszer bírói testülete önkényesen annak nyilvánított – megfosztotta alapvető politikai és állampolgári jogaitól. Az új törvénykezés ideológiai dimenziója megváltoztatta a román nemzeti közösség és a diaszpóra hagyományos viszonyát is: noha az 1948-as alkotmány még mindig lehetővé tette a román nemzetiségűeknek a visszatelepülést, a gyakorlatban ez csak szelektíven érvényesült, politikai kritériumokhoz kötődött. Később, az 1956. november 5-i 563. számú rendelet a politikailag nemkívánatos személyek tömegét fosztotta meg román állampolgárságától.

A korszak állampolgársági törvénykezésének legjelentősebb reformja az volt, hogy a nők teljes körű állampolgári jogokat nyertek. Az 1948-as alkotmány 16-os, 17-es illetve 18-as cikkelye a nőknek politikai jogokat biztosított, egyenlő esélyt az állami tisztségek betöltéséhez és a férfiakéval egyenlő keresetet. A 21. cikkely kifejezetten leszögezi, hogy „a nőket a férfiakéval egyenlő jogok illetik meg az állami tevékenységek minden területén – a gazdasági, a társadalmi és a kulturális életben –, csakúgy mint a magánéletben. Az azonos munkavégzés azonos fizetésre jogosítja a nőket.” A nemek közötti egyenlőséget később a társadalmi élet más területeire is kiterjesztették. Az 1949. április 2-án kelt 130. számú rendelet vizsgálatot rendelt el a törvénytelen gyermekek esetében az apaság megállapítására, míg az 1952. január 24-i 33. számú rendelet elfogadta az állampolgárság anyai ágon történő öröklését. Kezdetben az állampolgárságnak ez a fajta öröklése korántsem volt automatikus: a szóban forgó 1952-es rendelet szerint ha egy román nő külföldi férfival kötött házasságot, szülői megállapodás alapján

a gyermek vagy az apa, vagy az anya állampolgárságát nyerte el. *A férjezett nők státusáról szóló egyezményt* a román államtanács 1960. szeptember 22-én ratifikálta, noha az Egyesült Nemzetek közgyűlése már 1957. január 27-én elfogadta azt. Ennek eredményeként a 24. számú törvény 24-es cikkelyének értelmében a román nők leszármazottai automatikusan román állampolgárnak számítottak, tekintet nélkül az apa állampolgárságára. Azzal, hogy a nők teljes körű polgári, politikai és állampolgári jogokat nyertek, lezárult az emancipáció hosszú és küzdelmes folyamata, amely 1866-ban vette kezdetét. A kommunista rendszer alatt – noha az újonnan megszerzett politikai jogok legtöbbször meglehetősen formális volt – Romániában a nőket pontosan abban az időben egyenjogúsították, amikor a politikai jogok értelmetlenné váltak, miközben az állampolgári kötelességek jelentősen megnövekedtek.

1958 után, a kommunista rendszer fejlődésének második szakaszában, a Moszkvától való diplomáciai eltávolodás és a bukaresti politikai vezetők elmozdulása a politikai függetlenség irányába jelentős változásokat idézett elő a hivatalos szocialista ideológiában. A kommunista rendszer lemondott a legitimitáció külső forrásairól – amely előzőleg oly fontos volt –, és szélesebb hazai támogatást próbált szerezni: a politikai foglyokat kiengedték a börtönökből, a hivatalos propaganda pedig a belső ellenségekről a külső ellenségekre fordította a figyelmet. A társadalom feletti szimbolikus-ideológus kontroll megerősítésének érdekében a kommunista rendszer nacionalista fordulatot ment keresztül. Különösen 1965 után, amikor a hivatalos propaganda a nemzeti ideológia jó néhány elemét helyreállította, és felerősítette a román nép területi kontinuitásának gondolatát, a román nemzet predestináltságát – „nyilvánvaló küldetését” –, a dákoromán gyökerek hangsúlyozását és az etnocentrikus mítosz hagyományát.⁴⁴ Az eredmény a nacionalizmus és a hanyatló marxizmus különleges ötvözete lett a nemzeti kommunizmus formájában: Nicolae Ceaușescu szerint a kommunista rendszer ideológiai bázisa inkább a nemzet volt, semmint a proletariátus. Az állampolgársági törvények tükrözték a román nemzeti ideológia elemeinek a hivatalos állami ideológiával történő ötvözését: az 1971-es, román állampolgárságról szóló törvény a *ius sanguinis* elvet a homogén nemzeti közösség valódi alapjának tekintette, és még erősebb nacionalista jelentést tulajdonított neki. A törvény 5. cikkelye a következőképpen hangzik: „A szülők és gyermekek közötti kapcsolatnak, a szülőföldön a társadalmi és nem-

zeti szabadságért harcoló előző generációk töretlen folytonosságának kifejezőjeként, a román területen, román szülőktől született gyermekek román polgárok.⁴⁵

A kommunista rendszer politikai liberalizációja igen csekély volt, és az állampolgári törvénykezés megőrizte fontos elnyomó és ellenőrző szerepét. A rendszer szigorúan ellenőrizte a belső migrációt is – mint például a nagyvárosokban való letelepedést –, és drasztikusan korlátozta az állampolgárok külföldre utazását. Ezen kívül kemény ellenőrzés alatt tartották a Románia területén tartózkodó külföldieket: az 1969-es és 1982-es határozatok értelmében a külföldieknek regisztráltatniuk kellett magukat a hatóságokkal, hogy különleges engedélyt kapjanak bizonyos térségekben való letelepedésre, és a román állampolgárokkal fenntartott minden kapcsolatukról be kellett számolniuk.⁴⁶ Végül, de nem utolsó sorban, a román állampolgárság elnyerését is szigorúan kontrollálták: az 1971-es állampolgárságról szóló törvény szerint a végrehajtó hatalmat képviselő köztársasági elnök volt az egyedüli, aki román állampolgárságot adhatott illetve visszavonhatott.

A romániai kommunista rendszer harmadik szakaszában, az 1980-as években, az általánossá vált gazdasági és társadalmi-politikai krízis akut válságot idézett elő az interetnikus viszonyokban. Nicolae Ceaușescu úgy próbált felülkerekedni a legitimitás és a társadalmi támogatottság égető hiányán, hogy növelte az elnyomó intézkedések számát – ez a helyzet Romániát valóságos rendőrállammá változtatta –, és tovább szította a nacionalista-kommunista propagandát. Következésképpen a hagyományos, etnikai alapú nemzetfelfogás egyesült a szocializmus autoriter jellegével, és ez monolitikus nacionalizmushoz vezetett. A hivatalos propaganda jellegzetessége ebben az időszakban a xenofóbia, az önellátás hangoztatása, az elszigeteltség, az antiintellektualizmus volt.⁴⁷ A kommunista propaganda fő célpontja az lett, hogy felhívja a figyelmet a Románia integritását fenyegető, állítólagos „magyar veszély”-re. A romániai rendszer szélsőséges nacionalista fordulata azzal a folyamattal is egybeesett, melynek során Magyarország diplomáciájának meghatározó elemévé vált az etnikai kisebbségek ügye: „a nemzetiségek mint az országokat összekötő hidak” Kádár János-i elvétől a magyar diplomácia elmozdult a „kétoldalú felelősség” tézise felé. Ez utóbbi Szűrös Mátyás nevéhez fűződik, aki a nyolcvanas évek végén a magyar diplomácia vezéralakja volt. Ezek a fejlemények végül is állandó ideológiai és diplomáciai konfliktusokat váltottak ki a két ország között a romániai ma-

gyar kisebbségek státusa miatt. A konfliktus a nyolcvanas évek végén érte el a tetőpontját.

A román-magyar ideológiai polémia sarkalatos pontja az egymással szembenálló, de egymást átfedő nemzet-definíció volt. A román fél a nemzetnek az *államisággal összefüggő* meghatározását alkalmazta, s a nemzetet területi-politikai egységnek tekintette. Minthogy a nemzetudatot kulturális jelenségnek tartotta, az erdélyi magyarokat „etnikai kisebbség”-nek tekintette, amely csupán kulturális közösséget vállal a Magyarországon élő magyarokkal. A másik oldalon a magyar fél *eticista* definíciót használt, amely szerint a nemzet olyan politikai etnikai csoport, amelyet a közös kultúra és az állítólagos közös származás határoz meg.⁴⁸ Ebből a nézőpontból a nemzetudat politikai jelenség, amely elsősorban a közös kormánnyal való azonosulást fejezi ki. Következésképp az Erdélyben élő magyarokat a magyar fél „nemzeti kisebbség”-nek tekintette.

Az eltérő nemzet-meghatározásoknak fontos politikai következményei voltak. A magyar kormány elhatározta, hogy figyelemmel kíséri, hogyan bánnak a magyar kisebbséggel a szomszédos államokban. 1985-ben Szűrös úgy érvelt, hogy a „határon túli, de azért többségében a Kárpát-medencében élő magyarok a magyar nemzet részét képezik. Minden joguk megvan arra, hogy elvárják Magyarországtól, hogy felelősséget érezzen a sorsukért, és fel-emelje szavát az érdekükben, ha a kisebbséget diszkrimináció éri.”⁴⁹ A román oldal ezt az elvet ellenben kétségbe vonta: olyan jognak tekintette, amellyel a magyar fél önhatalmúlag ruházta fel magát. A román kommunista vezető, Nicolae Ceaușescu a kisebbségeket nem tartotta más nemzethez tartozóknak. Azzal érvelt, hogy a nemzetet a századokon keresztülli „együtt-élés” teszi nemzetté. A magyarok és más etnikai csoportok a román nemzet részei.⁵⁰ A polémia akkor lépett új szakaszába, amikor 1990-ben a magyar alkotmány 6. cikkelye kifejezésre juttatta a magyar kormánynak a külföldön élő magyar nemzetiségűekkel szembeni érdekvédelmi kötelezettségét. A magyar diplomácia megpróbálta ezen alapelv nemzetközi jelentőségét jogilag elismertetni, oly módon, hogy hangsúlyozta a „nemzeti kisebbségek”-nek az anyaországhoz fűződő kötelékeinek fontosságát, és azt állította, hogy a nemzetiségi kérdés nem kizárólag belügy, minthogy az emberi jogokat és nemzetközi szempontokat is magába foglal. Ez a helyzet a román-magyar diplomáciai viták felerősödéséhez vezetett, amikor az új miniszterelnök, Antall József kijelentette, hogy lélekben 15 millió magyar miniszterelnök-

ének tartja magát, beleértve a határon túli magyarokat is. Erre Adrian Năstase, a román külügyminiszter reakciójában nem késlekedett rámutatni, hogy Antall József politikai vezetőként csakis a magyar állampolgároktól kapott miniszterelnöki megbízatást. Ami a magyar származású román állampolgárokat illeti, ők a saját politikai vezetőiket választották meg, akik a román parlamentben képviselik őket.

A vita új belpolitikai és diplomáciai jelentőségre tett szert 1989 decemberében, amikor – a magyar érdekek legjelentősebb politikai képviselőjeként –, megalakult a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ). Egyfelől az RMDSZ a romániai magyar nemzeti kisebbséget a magyar nemzet szerves részének tekintette, és magát (a romániai magyar kisebbséget) „társnemzet”-ként vagy „államépítő nemzet”-ként definiálta. Másrészt az RMDSZ nemzetközi szinten követelte, hogy ismerjék el a szervezetet a romániai magyar közösség hivatalos képviselőjeként, és hogy részese legyen minden olyan Románia és Magyarország közötti kétoldalú tárgyalásnak, amelynek tárgya a magyar kisebbségek státusa. Ezt a kívánságot a magyar fél legitimnek tekintette. Annak érdekében, hogy a magyar kisebbségek képviselőivel folytatott állandó politikai konzultációnak intézményes keretet biztosítson, a magyar parlament különleges intézményt állított fel, a *Határon Túli Magyarok Hivatalát*. Továbbá a magyar kormány támogatta azt, hogy az RMDSZ-t bevonják a Románia és Magyarország között zajló tárgyalási folyamat során abba a tanácskozásba, mely az alapszerződés (1994–1996) véglegesítésére irányult: „A magyar kormány hivatalosan nem képviselheti a magyar kisebbséghez tartozók jogait, ha azok más ország állampolgárai, de alapvető követelménynek tekintendő, hogy a kisebbségi ügyek képviselői kifejthessék nézeteiket a folyamat alatt (ti. a román-magyar tárgyalások) és a született egyezményvel kapcsolatban.”⁵¹ A román fél visszautasította ezt a követelést, mondván, hogy az RMDSZ politikai párt, míg Magyarország és Románia ügyében kormányközi megoldást kellene találni. Az alapszerződés Magyarország és Románia közötti szerződés, és a két ország kapcsolatára vonatkozik. Azok a romániai lakosok, akik a magyar kisebbséghez tartoznak, Románia polgárai, és a román állammal való kapcsolatuk rendezése ugyanolyan módon történik, mint bármely más román állampolgáré. A romániai magyar kisebbségek jogait nem a román-magyar alapszerződés garantálja, hanem Románia alkotmánya, az ország törvényei és a Románia által aláírt nemzetközi szerződések.⁵²

IV. A kettős állampolgárságról folyó viták az 1989 utáni Romániában

1989 után a politikai rendszer demokratizálódása szintén erőteljes hatást gyakorolt az állampolgárság-felfogásra, hozzájárulva a román nemzeti közösséghez tartozás kritériumainak újraértékeléséhez. Ugyanakkor a román, magyar és moldáv állampolgársági politika egymásra hatása számos diplomáciai feszültséget idézett elő a kettős állampolgárság kérdésében.

Hagományosan a román állampolgársági doktrína anomáliának tartotta azt, hogy egy személy egyidejűleg két nemzeti közösség tagja legyen; ebből kifolyólag tiltotta a kettős állampolgárságot. A román állampolgársági törvénykezés ezen jellegzetessége a kommunista időszakban is megmaradt. Azért, hogy felszámolja a kettős állampolgárságnak azokat az eseteit, amelyek a második világháború utáni határváltozásokból adódtak, s hogy pontot tegyen az ebből fakadó jogi viták végére, Románia számos nemzetközi egyezményt írt alá a kettős állampolgárságról: Magyarországgal (1949), a Szovjetunióval (1957) és Bulgáriával (1959). Minden előzménnyel ellentétben az 1991. márciusi, a román állampolgárságról szóló törvény fontos újítást vezetett be az állampolgársági doktrínába: a törvény engedélyezte a polgároknak, hogy kettős állampolgársággal rendelkezzenek. A törvény 4. cikkelye szerint a román állampolgárságot a következő módokon lehet megszerezni: a) ha az illető román állampolgárságú szülők gyermeke; b) ha az illetőt román állampolgár adoptálta; c) visszatelepüléssel és d) honosítás útján. A visszahonosításra vonatkozóan a 8. és a 37. cikkely azt mondja, hogy „azon személyek, akik román állampolgárságukat elvesztették” és „leszármazottaik úgyszintén”, visszanyerhetik román állampolgárságukat, ha kérelmezik; *akkor is, ha rendelkeznek más állampolgársággal, és állandó lakhelyük nem Romániában van.*⁵³ A törvény tehát visszahonosítási jogot biztosított az egykori román állampolgárok számára. A törvény messze túlmutatott eredeti szándékán, mivel engedélyezte a volt román állampolgároknak, hogy megtartsák jelenlegi állandó lakhelyüket külföldön.

Az 1991-es törvények alkotói szerint ezek mögött a liberális rendelkezések mögött demokratikus szándékok húzódtak, mivel a rendelkezések lehetővé tették a volt román állampolgároknak, hogy kérelem alapján visszakapják elvesztett jogaikat.⁵⁴ A törvényt mindazonáltal alapvető nacionalista indíték is vezérelte: különösen Bukovina és Besszarábia lakosainak akarta

lehetővé tenni román állampolgárságuk visszanyerését. Ezeket a korábban Nagy-Romániához tartozó tartományokat 1940-ben a Szovjetunióhoz csatolták. 1991-ben, a Szovjetunió felbomlásakor Románia volt az első, amely a Moldáv Köztársaság függetlenségét elismerte, s a különleges partnerségnek és a két ország fokozatos integrációjának politikáját léptette életbe. Ebben az összefüggésben az 1991-es, állampolgárságról szóló törvény ki nem mondott célja az volt, hogy a kettős állampolgárság az államokat elválasztó határokat átlépve egy politikai közösségbe egyesítse az összes románt, és mint ilyen, lépést tegyen Románia és Moldávia jövőbeli lehetséges újraegyesítése felé.

Az 1991-es törvény kettős állampolgárságról szóló rendelkezéseinek viszont kiszámíthatatlan belpolitikai és nemzetközi következményei voltak. Először is a törvény elfogadása után tömeges igény jelentkezett a román állampolgárságra. A román statisztika szerint 1991 után csak a Moldáv Köztársaságból 250–300 000 – igen különböző etnikai csoporthoz tartozó – személynek adott a román kormány állampolgárságot.⁵⁵ Az új állampolgárok tömeges beáramlása felvetette azt az égető kérdést, hogy milyen társadalmi, politikai és választójogi befolyása lesz majd ezeknek a csoportoknak Romániában.⁵⁶ Másodsor, hogy a kettős állampolgárság nemhogy nem mozdítja előre, de sokkal inkább hátráltatja Románia és Moldávia „unió”-jának ügyét. A román állampolgárság valójában „menekülési lehetőséget” jelentett a moldáviai értelmiség számára gazdasági válság esetén. Ahelyett, hogy Moldáviában „románságukat” hangoztatták volna, az unionista értelmiség általában inkább úgy döntött, hogy Romániába emigrál. Harmadszor, minthogy a Moldáv Köztársaság belső törvénykezése kifejezetten tiltotta a moldáv állampolgároknak a kettős állampolgárságot, az 1991-es román törvény diplomáciai feszültséget szított a két ország között. Moldávia vezető politikusai attól félték, hogy a kettős állampolgárság Románia számára olyan stratégia, amely a Moldávia feletti befolyás növelésére irányul. Következésképp azzal vádolták Romániát, hogy szándékosan aláaknázza Moldávia stabilitását és szuverenitását. A kettős állampolgárság miatti feszültség pedig felerősítette az azzal kapcsolatos nézeteltéréseket, hogy milyen viszonyban is kellene lennie a két államnak.

Végül pedig, ami szintén igen fontos, az 1991-es törvény kettős állampolgárságról szóló rendelkezése az erdélyi magyarság státusát is befolyásolta. A Románia és Magyarország közötti vízumkötelezettségről folyó viták –

amelyek abból adódtak, hogy Magyarországnak jobb kilátásai vannak az Európai Unióhoz való csatlakozásra –, heves reakciókat váltottak ki a romániai magyar közösségből. Konkrét biztosítékot követeltek arra nézve, hogy az az anyaországgal való kapcsolattartásukat nem fogják megnehezíteni. Mindezt mérlegelve 1997. augusztus 26-án Katona Ádám, az Erdélyi Magyar Kezdeményezés elnöke arra kérte az RMDSZ vezetőségét, hogy saját programjában vesse fel, hogy a magyarok szabad mozgásának garanciája az lehetne, ha a magyar származású román állampolgárok megkapnák a magyar állampolgárságot. A magyar diplomácia erre a javaslatra nagyon óvatosan reagált. Mind Szócs Ferenc, Magyarország román nagykövete, mind pedig a magyar külügyminiszter, Kovács László elismerte a felvetés nyomasztó jogi, társadalompolitikai bonyolultságát, és tagadta, hogy a magyar kormány törvényjavaslatot készítene arról, hogy a romániai magyarok megkapják a magyar állampolgárságot. Még nagyobb jelentősége van annak, hogy az RMDSZ elnöke, Markó Béla kifejezetten elutasította, hogy a javaslatot hivatalosan a magukévá tegyék. Ez világosan jelezte, hogy közvetlen összefüggés van a romániai magyarok kettős állampolgárságáról szóló javaslat és az RMDSZ-en belüli ellentétes frakciók versengése között, melyek közül az egyiket az RMDSZ tiszteletbeli elnöke, Tőkés László által vezetett radikális politikai szárny jelentette. A radikálisok arra használták fel a javaslatot, hogy nyomást gyakoroljanak az RMDSZ vezetésére.

1998 májusának politikai változásait követően sok jel mutatott arra, hogy az Orbán Viktor vezette új magyar kormány talán újragondolja a romániai magyarok magyar állampolgárságának ügyét. Orbán miniszterelnök 1998 júliusában Romániában tett látogatása alatt megemlítette, hogy a magyar diplomácia alternatív megoldásokat keres ez ügyben. Noha Orbán nyíltan nem utasította vissza a kettős állampolgárság lehetőségét, egyértelműen azt ígérte, Magyarország akkor teszi lehetővé a kettős állampolgárság elnyerését, ha arra felkérést kap (az RMDSZ-től).⁵⁷ Ez a kijelentés azonnal heves reakciót váltott ki a román hatóságokból. Zoe Petre, a román elnök legfőbb tanácsadója úgy jellemezte a romániai magyarok kettős állampolgárságát, mint „kétségsbeesett megoldás”-t, ami „egyetlen országon belül két állampolgársági kategóriát teremt”, következésképpen „megrontja a kisebbségek és a többség viszonyát Romániában”.⁵⁸ A szembenálló romániai pártok is készek voltak a kettős állampolgárság megoldásának visszautasítására. Az előző kormányzó párt,

a Társadalmi Demokrácia Romániai Pártja (PDSR) a javaslatra úgy tekintett, mint ami „a román államnak polgáraival szembeni tekintélyének megdöntésére és a nemzetállam eszméjének kompromittálására” törekszik, és felhívta a román polgárok figyelmét arra, hogy aki „másik állampolgárságra áhítózik, el fogja veszíteni a románt.” E párt minden alternatív megoldást elutasított, amely szabad mozgást akart biztosítani a romániai magyarok számára, figyelmeztetve arra, hogy a romániai magyarok különleges vízumelbírálása „súlyos nemzeti feszültségek”-et fog szítani. A kettős állampolgárság kérdése tehát szenvedélyes reakciókat váltott ki a román és magyar politikusokból, újabb diplomáciai vitát gerjesztett, valamint azzal fenyegetett, hogy veszélybe kerül a két ország között csak az utóbbi időben és nagy fáradtsággal elért megbékélés. A két politikai párt érvei túllépték egy egyszerű jogi vita határait. A polémia mélységesen nacionalista felhangja inkább azt mutatta meg pregnánsan, hogy a romániai magyar kisebbség kettős állampolgárságáról folyó vita azzal a történelmi román-magyar ideológiai vitával függ össze, amelynek középpontjában a nemzet ellentétes, de egymást átfedő definíciói álltak. Végül, de nem utolsó sorban kettős állampolgárságról folyó viták a román nemzeti ideológia alapvető következetlenségére is rávilágítottak, amire Sorin Alexandrescu *Paradoxul Român* c. könyvében felhívta a figyelmet: az Erdélyre vonatkozó területi követelés etnikai alapon nyugodott, míg a Moldáviával szembeni területi követelés azon alapult, hogy Románia mint állam jogot formál a tartományra.⁵⁹ Ez az ellentmondás a magyarázata annak, hogy a román politikusok miért nem fogadták el a kettős állampolgárság megoldását a magyaroknál, és miért szorgalmazták azt a moldáv állampolgárok esetében.

Összegzés: Az állampolgárság-felfogás és Európa harmadik „időzónája”

Ernst Gellner – amellet érvelve, hogy a „magaskultúra” jelenléte a nemzet kialakulásának elengedhetetlen feltétele – az állampolgárság és a nemzetállamok létrejötte kapcsán Európa négy időzónájáról beszél. Az első időzónába az Atlanti-óceán partvidékének területei estek, ahol a nemzet kialakulásának folyamata a korai modernség korszakában zajlott le, és alapja lényegében a nemzeti identitás „elfelejtése”, nem pedig felébresztése volt.

A második időzóna az egykori Római Birodalom területeit érinti. Ezt a zónát a magaskultúra életképes jelenléte jellemezte, s a 19. század végén Németország és Olaszország politikai uniójának kedvezett. Ellenben a harmadik időzónában, azaz Kelet-Európában mind a politikai egység, mind a domináns magaskultúra hiányzott; ehelyett az eltérő népi kultúrájukból és életmódjukból adódóan elszigetelt társadalmi rétegek, valamint az egymással szomszédos területek tarka egyvelege volt. Ez a fajta tarkaság a nemzetvé válás folyamatát elvakultabbá, durvábbá tette. Azok az országok, amelyek a negyedik időzónába tartoznak, az egykori cári, ill. szovjet birodalom határain belülre szorultak, ami sok nép számára igencsak lelassította a nemzetépítés folyamatát.⁶⁰

Gellner munkáját sok bírálat érte az összefüggések leegyszerűsítése, a nyugat és kelet közötti fejlődés különbségének túlhangsúlyozása miatt, mégis kétségtelen érdeme, hogy a nemzetvéválás eltérő mintáinak tanulmányozásakor elsőként a kulturális elemmel – a „magas kultúrával” – is számolt. Gellner tipológiája, azáltal, hogy különbséget tett *Bürgerschaft*, azaz a szubsztanciális állampolgárság – a marshalli értelemben vett szociális állampolgárság – és a *Staatsangehörigkeit*, vagyis a formális állampolgárság között, rávilágított a kelet-közép-európai állampolgárság jellegzetességeire és kialakulásának a nyugatitól eltérő ütemére.⁶¹ Míg nyugaton a szubsztanciális állampolgárság a társadalmi integrációt szolgálta, Kelet- és Közép-Európában inkább a formális állampolgárság-felfogás érvényesült.

Romániában az állampolgárság intézményének fejlődése legjobban a kelet-európai „harmadik zónás állampolgárság”-hoz hasonlított. Elsősorban azért, mert a román nemzeti ideológia a „vaskos” és „ösztönös” nemzet-felfogás⁶² mellett foglalt állást, minthogy: 1. szubsztantív jogokat és kötelezettségeket kapcsolt össze az állampolgári státussal; 2. az „elképzelt nemzeti közösséghez” tartozás alapjának a közös eredet mítoszát és a történelmi küldetést tekintette. Másodsorban azért, mert a román állampolgárság-koncepció két ellentétes felfogás harcából bontakozott ki: az egyik az államközpontú, szekuláris, asszimilatív liberális felfogás volt, a másik pedig a vele ellentétes romantikus felfogás, amely a népet (*Vólk*) tekintette központinak, és disszimilatív jellegű volt. E két ellentétes koncepció úgy szerepel a köztudatban, mint az állampolgárság francia illetve német felfogása. Az állampolgársági törvénykezés alakulását Romániában – ahogy arra cikkemben megkíséreltem rámutatni – nem kizárólag ezen ideológiai jelzőtáblák irányították, hanem sajátos úton ha-

ladt, melynek irányát az ország geopolitikai helyzete, kormányainak különböző politikai beállítottsága és érdekei, valamint a társadalmi-politikai fejlődés jellegzetessége befolyásolt.

Fordította: Takács Mónika

JEGYZETEK

- ¹ Az elmúlt évtized óriási tudományos terméséből mintegy kiemelten csak a következő munkákat említeném: Kymlicka, Will: *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. New York, 1989, Clarendon Press; Mann, Michael: Ruling Class Strategies Nation-Building and Citizenship. In *Sociology*, 1988, 21, 339-354; Bendix, Reinhard: *Nation Building and Citizenship. Studies of Our Changing Social Order*. New Brunswick, London, 1996, Transaction Publishers; Brubaker, Rogers W.: *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Cambridge, 1992, Harvard University Press; és Tilly, Charles (szerk.): *Citizenship, Identity and Social History*. Cambridge, 1996, Cambridge University Press. Lásd még B. S. Turner és Peter Hamilton cikkeinek gyűjteményes kötetét, uő: (szerk.): *Citizenship. Critical Concepts*. London, 1994, I és II. kötet, valamint: Beiner, R. (szerk.): *Theorizing Citizenship*. New York, 1995.
- ² Turner, B. S.: Outline of a Theory of Citizenship. In *Sociology*, 1990, 24, 2, 189-217.
- ³ Gallie, W. B.: Essentially Contested Concepts. In Max Black (szerk.): *The Importance of Language*. New Jersey, 1962, Printing Hall, 121-146.
- ⁴ Tilly, Charles: Citizenship, Identity and Social History. In Tilly, Ch. (szerk.): *Citizenship, Identity and Social History*, 8.
- ⁵ Uo.
- ⁶ Uo., 9.
- ⁷ Brubaker, Rogers W.: *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, 49.
- ⁸ Hamangiu, Constantin: *Codul Civil Adnotat*. București, 1899, I. kötet, 6-20. és 60-82. cikkely.
- ⁹ Constituția din 1866. In Muraru, I. és Iancu, Gh. (szerk.): *Constituțiile României*. București, 1995, 32. Az eredetiből vett minden idézet a saját fordításom. (C.I.)
- ¹⁰ A Románia összalkosságára vonatkozó adatok gyakran önkényesek, mert demográfiai felméréseket csak 1859-60 között és 1899-ben végeztek. Az állampolgársággal nem rendelkező lakosság lélekszámának megbecsüléséhez M.G. Obedenaru munkáját használtam fel: *La Roumanie économique d'après les données les plus récentes*. Paris, 1876, 402; és Ghica, I.: Industria c. dolgozatát: In *Însemnări economice*, I. kötet, București, 1937. Figyelemre méltó adalékokkal szolgált Berindei, Dan: *Societatea românească în vremea lui Carol I. (1866-1876)*. București, 1992, 72-82.

- ¹¹ M.G. Obedenaru munkáját használtam fel: *La Roumanie économique*, 400-1.
- ¹² Brubaker: *Citizenship and Nationhood*, 32.
- ¹³ Korántsem a román törvénykezés sajátossága, hogy az állampolgársággal nem rendelkezőktől megtagadja a politikai jogokat, valójában ez a legszembetűnőbb jellegzetessége magának a polgárságnak a nemzetállamokban. Brubaker szerint ez a „beidegződött, közönséges és magától értetődő nacionalizmus”-nak az alapvető jellemzője.
- ¹⁴ A két honosítási gyakorlat közötti megkülönböztetést a *Természetes Szabályozást*, Moldávia és Havasalföld első alkotmánya vezette be, amelyet az orosz megszállás (1829-1934) alatt fogadtak el.
- ¹⁵ A kollektív honosítást az alkotmány 1879-es különleges módosítása alapján engedélyezték: „Azok, akik a függetlenségi háború alatt a a hadseregben szolgáltak, csoportosan honosíthatóak, egyetlen törvény rendelkezése alapján, minden egyéb formalitás mellőzésével.” (Art. 7/II/c).
- ¹⁶ Lásd: Iancu, Carol: *Emanciparea Evreilor din România (1913-1919)*. București, 1998, 51.
- ¹⁷ Philip G. Eidelberg adataira támaszkodom: *The Great Rumanian Peasant Revolt of 1907. Origins of Modern Jacquerie*. Leiden, 1974, 15-16. Lásd még: *Istoria parlamentului și a vieții parlamentare din România pînă la 1918*. București, 1983, 252-255.
- ¹⁸ Joseph Berkowitz úgy vélte, hogy Románia az 1831-es antiszemita törvényeket orosz befolyás alatt fogadta el: *La question des Israélites en Roumanie. Étude de son histoire et des divers problèmes de droit qu'ellen souleve*. Paris, 1923. Carol Iancu ugyancsak egyetértett ezzel a gondolatmenettel: *Les Juifs en Roumanie (1866-1919) De l'exclusion a l'emancipation*. Provence, 1978.
- ¹⁹ Lásd Mihail Kogălniceanu és I. Brătianu liberális politikusok országgyűlési beszédeit.
- ²⁰ A beáramlás azt eredményezte, hogy 1860 és 1899 között Románia népessége 50 százalékkal, míg a zsidó népesség 98,7 százalékkal növekedett. Lásd: Colescu, L.: *Analiza rezultatelor recensămîntului general*, 82.
- ²¹ Lásd: Bogdan-Duică: *Românii și Evreii*. București, 1913, 223. Az ipari tőkére vonatkozó statisztikával kapcsolatosan pedig lásd: Colescu, L.: *Ancheta industrială din anii 1901-1902*. București, 1904, 126.
- ²² A törvények alapos elemzését lásd: Berkowitz, Joseph: *La question des Israélites en Roumanie*; valamint Iancu, Carol: *Les Juifs en Roumanie*.
- ²³ Muraru: *Constituțiile României*, 34.
- ²⁴ Iancu: *Les Juifs en Roumanie*, 186-7.
- ²⁵ Iancu: *Emanciparea evreilor*, 210.
- ²⁶ Ha viszont a zsidóság természetes népességnövekedését nézzük, az ellenkezőjét látjuk: a zsidóság száma 1899-ben 239 016 volt, s ez 1912-re 269015-re emelkedett. Uo.: 37.
- ²⁷ Kogălniceanu, Mihail: *Opere*. București, 1968, Editura Academiei, V. kötet, I. rész, 287.

- ²⁸ Ezt a jogi ellentmondást alig egy évvel Dobruzdza annektációja után megszüntették: a román alkotmány 7. cikkelyének módosítása után (1879) lehetőség nyílt a nem-keresztény személyeknek az egyéni honosításra.
- ²⁹ A Dobruzdza annektálásával szembeni ellenállásról lásd: *Resolution for the Romanian Senate*, January 26, 1878; Románia külügyminiszterének az emlékiratát: Kogălniceanu, M.: *Memoriu în chestiunea Basarabiei*, 1878, február 25/március 9., valamint N. B. Locusteanu *Dobrogea c. brosúráját*, București, 1878.
- ³⁰ Kogălniceanu: *Opere*, 620.
- ³¹ Észak-Dobruzdza Romániához csatolási folyamatának elemzéséhez lásd Iordachi, Constantin: *Citizenship and Nation and State-building: The Integration of Northern Dobruđa into Romania, 1878–1913*. (Megjelenés előtt.)
- ³² Ionescu, Nicolae: *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea*. București, 1904, I. V, Socescu; 1912-re vonatkozóan: Manuila, Sabin: *La population du Dobruđa. In Dobruđa Roumaine*. București, 1938, 456.
- ³³ Lásd: Educațiunea sexului feminin. In *Biserica*, September 1862, 164-165, apud Paraschiva Căncea: *Mișcarea pentru emanciparea femeii în România, 1848-1948*. Bucharest, 1976, 21.
- ³⁴ Articol 6, Titlu II, Despre Drepturile Românilor. In *Constituțiunea Promulgată cu decretul regal No. 1360 din 28 Martie*. București, 1923, 611.
- ³⁵ Az „alkotmányos patriotizmus” fogalmáról lásd: Jürgen Habermas: *Citizenship and National Identity. Some reflection on the Future of Europe*. In *Praxis International*, 1992, 1, 1–19.
- ³⁶ Hoseph S. Roucek: *Contemporary Roumania and its Problems*. New York, 1971, Arno Press, 187.
- ³⁷ Lásd: Irina Livezeanu, *Cultural Politics in Greater Romania. Regionalism, Nation Building, Ethnic Struggle, 1918-1930*. 1995, Cornell University Press.
- ³⁸ Rogers W. Brubaker: *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge, 1996, Cambridge University Press.
- ³⁹ Nae Ionescu: *Roza Vînturilor*. București, 1937, 201.
- ⁴⁰ Lásd: *Evreii din România între anii 1940-1944*, Vol. I, Legislația antievreiască. București, 1993, Editura Hasefer; and Radu Ioanid: *Evreii sub regimul Antonescu*. Editura Hasefer, 1977, București.
- ⁴¹ William O. Oldson: *A Providential Anti-Semitism. Nationalism and Polity in Nineteenth-Century Romania*. Philadelphia, 1991, The American Philosophical Society, 9.
- ⁴² A román kommunista rendszer ellenőrzési formáiról alkotott irányadó felfogásról lásd: Verdery, Katherine: *National Ideology under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*. Stanford, California, 1991, University of California Press.
- ⁴³ Az állampolgárság mint az „uralkodó osztály stratégiája” lásd Michael Mann: *Ruling Class Strategies and Citizenship*. In *Sociology*, 1988, 21, 339-354.

- ⁴⁴ Lásd Michael Shafir, *Romania. Politics, Economy and Society*. Boulder, Colorado, 1985, Rymme Rienner.
- ⁴⁵ Lásd Vladimir Tismăneanu és Dan Pavel: *Romania's Mystical Revolutionaries: The Generation of Angst and Adventure Revised*. In *East European Politics and Society*, 1994 ősz, 404.
- ⁴⁶ Article 5, The Law on Citizenship no. 24. In *Buletinul Oficial al Republicii Socialiste Române*, Partea I, No. 157, December 17, 1971.
- ⁴⁷ *Buletinul Oficial al Republicii Socialiste Române*, Partea I, No. 146, December 17, 1969.
- ⁴⁸ E két különböző felfogásról lásd: Smith, Antony: *Theories of Nationalism*. London, 1971, Duckworth, 176.
- ⁴⁹ Ezt a különbségtevést lásd: Anthony Smith, *Theories of nationalism*. London, 1971, Duckworth, 176.
- ⁵⁰ *Radio Free Europe Background Report*, Romanian SR/3, 22 April 1985, 3.
- ⁵¹ Romanian SR/3, *Radio Free Europe Background Report*, 22 April 1987, 12.
- ⁵² Traian Chebeleu, a román elnök szóvivőjének nyilatkozata. In *Evenimentul Zilei*, 1997. május 27.
- ⁵³ Kiemelés tőlem – I. C.
- ⁵⁴ Lásd M. Ionescu-Quintus nyilatkozatát: *Evenimentul Zilei*, 2000. február 24.
- ⁵⁵ A becslés Mircea Druc, volt moldáv miniszterelnök nevéhez fűződik: *Evenimentul Zilei*, 2000. május 28.
- ⁵⁶ A becslés a Moldvai Köztársaság volt miniszterelnökétől, Mircea Dructól származik. In *Evenimentul Zilei*, 2000. május 20.
- ⁵⁷ Lásd: *Unde se duce votul basarabenilor*. In *Evenimentul Zilei*, 2000. május 28.
- ⁵⁸ *Evenimentul Zilei*, 1997. augusztus
- ⁵⁹ Uo., 1998. július 21.
- ⁶⁰ Uo. július 27.
- ⁶¹ Lásd Sorin Alexandrescu: *Paradoxul Român*. București, 1998, Univers.
- ⁶² A „vaskos” kontra „kifinomult” és az „öszönös” kontra „tanult” nemzetfelfogások közötti különbségről lásd: Tilly, Charles: *Citizenship, Identity and Social History*. In Tilly (szerk.): *Citizenship, Identity and Social History*.

CONSTANTIN IORDACHI

Citizenship and National Identity in Romania

The study shows the changes of the national politics in Romania during some different historical times. After the theoretical leads up the author comes to the point of formulating the doctrines, then he analyses the regulations during 1866 -1919, between the two World Wars and under the communist era. The author also mentions the discriminations of the Jews, the integration of

Dobrugea and Transylvania as well as the women's rights to the citizenship. At the end of the study, he analyses the present - day situation mentioning the easy access to the citizenship for the ethnic Romanians living in Moldavia. He relates the issue of the Romanian citizenship to the country's development and national doctrine. In this sense, the regulation of the Romanian nationality simultaneously asserts the principles of 'ius soli' and 'ius sanguini' stressing upon the latter. In one respect the study shows the above principles that are analysed in a typical political context.